

JAMES STEUART: KAPİTALİST ÜRETİM TARZININ ELEŞTİREL TAHLİLİNE GİRİŞ

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif Eren
Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İİBF
ariferen@artvin.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Steuart'ın iktisadi düşünceye olan katkısına ilişkindir. Steuart, kapitalizmin doğum sancularını gözlemlemiş, bu bağlamda gördüğü 'güzellikler' ve 'çirkinlikler'i kendi çerçevesinden tartışmıştır. Steuart'ın iktisadi düşünceye katkısını anlayabilmek için, öncelikle kapitalizmin tanımını yapmak gerekir. Bundan dolayı, çalışmanın ilk kısmında kapitalizmin 'güzellik'leri ve 'çirkinlik'lerini bir arada ele alan bir tanım geliştirilecektir. Bu bağlamda "piyasa ilkesi" kavramı Marx'ın görüşleri ve kapitalizmle paralel olarak değerlendirilecektir. Bu açıdan bakıldığında kapitalizm; üretimin mübadele değeri için yapıldığı, üretim ilişkilerinin metalaşarak piyasaya bağımlı hale geldiği bir meta üretim sistemi olarak ele alınabilir. Bunun yanı sıra Steuart'ın, kapitalist sisteme ilişkin görüşlerinde ikircikli bir yapı olduğunun altı çizilecektir. Diğer yandan da onun görüşlerinin genel olarak sisteme yönelik bir eleştiri ihtiva ettiği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sir James Steuart, Piyasa, Kapitalizm, İktisadi Gelişme

JAMES STEUART: THE BEGINNING OF THE CRITICAL ANALYSIS OF CAPITALIST MODE OF PRODUCTION

ABSTRACT

This article is related to the contribution of James Steuart to economic thought. Steuart observes the travails of capitalism and also discusses the 'beauties' and the 'disfigures' which he has foreseen from his window. In order to understand the contribution of James Steuart to economic thought, one needs to define capitalism. Within this framework, we develop a definition of capitalism that covers the "beauties" and the "disfigures" of capitalism in the first part. In this context we consider the concept of "principle of market" in line with Marx's thought and capitalism. From this point of view, capitalism will be elaborated as a commodity production system which depends to market by commoditization of relations of production and producing for exchange

value. Besides, we underline Steuart's hesitancy regarding the views about the capitalist system. On the other hand, we put emphasis on his views related to criticism towards the system.

Key Words: Sir James Steuart, Market, Capitalism, Economic Development

1. GİRİŞ

Kapitalist piyasa sistemine yönelik eleştiriler Karl Marx'ın ismi ile özdeşleşmiştir. Bu bağlamda kapitalizmi en sert biçimde eleştirenler Marx ve Marxistlerdir; ancak literatüre bakıldığında, kapitalizme yönelik *ilk* eleştirilerin, 19. Yüzyılda başladığına dair yaygın bir inanış olduğu görülebilir. 19. yüzyılın ilk yıllarında, asıl itibarıyla Ricardocu Sosyalistler olarak bilinen ve Robert Owen'ın görüşlerini takip eden, Charles Hall önderliğindeki William Thompson, Thomas Hodgskin ve John Gray gibi üyelerden oluşan topluluk, kapitalizmi sömürü temelinde eleştirmiştir. Özellikle 1805 yılında basılan "The Effects of Civilization" isimli kitabında zengin ile fakir arasındaki eşitsiz ilişkiyi değerlendiren Charles Hall'un, Marx'ın artık değer teorisine kaynaklık ettiği düşünülür. Ricardocu sosyalistler dışında kalan bazı düşünürler (ütopik sosyalistler), örneğin Fransız sosyalizminin kurucusu olarak kabul edilen Robert Owen, Charles Fourier ve Saint-Simon, kapitalizmi sadece eleştirmemişler, ona yönelik alternatifler de geliştirmişlerdir. Bunların dışında kalan, Sismondi ve Proudhon gibi yazar ve düşünürler de, 19. Yüzyılın ilk yarısında kapitalizmi eleştirenler kervanında yer almışlardır. 1700'lerin sonu ile 1800'lerin başında luddistler (makine kırıcıları) 8000-10000 civarında bir kitle ile değirmenleri işgal etmek, parçalamak ve makineleri kırmak gibi eylemlerle dönemin emek hareketinin itici gücü olmuşlardır. Kapitalizme yönelik bu eleştiriler ve devrimci hareketler ile de 1848 devrimlerinin temelleri atılmıştır.

19. yüzyılın özellikle ilk yarısı, kapitalizmin insanlık üzerindeki olumsuz etkilerinin daha yoğun hissedildiği bir dönem olarak kabul edilebilir. Bu sebeple kapitalizme yönelik eleştirilerin neden 19. yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılabilir. Steuart ise 18. yüzyılda, kapitalizm henüz *şafağında*ken, sistemin işleyişinde sorunlar görmüş ve bu sorunları ayrıntıları ile değerlendirerek, 18. Yüzyılın önemli düşünürlerinden birisi olmayı hak etmiştir. Steuart'ın görüşlerinden hareketle, kapitalizme yönelik eleştirilerin, kapitalizmin doğuşu ile ortaya çıktığı savunulabilir. Gerek Steuart, gerekse diğer düşünürlerce

eleştirilen kapitalizmin temellerini anlamak için, öncelikle kapitalizme ilişkin bir tanım yapmak gerekir.

2. BİR KAPİTALİZM TANIMI

“Kapitalizm, insanların büyük çoğunluğunu dışarıda bırakacak şekilde, kapitalist bir sınıf tarafından, üretim araçları ya da sermayenin özel mülk edinildiği ve meta üretimi ile tanımlanan bir üretim tarzı anlamında kullanılır.” (Walker ve Gray, 2007:45).

Kapitalizme ilişkin ansiklopedik tanımlar, genel olarak meta üretimini başlangıç noktası olarak seçerler. Bunun sebebi, Marx’ın büyük eseri “Kapital”e meta üretimi ile başlamış olmasıdır. Üretim faaliyeti, insan doğasının dışında bir gerçeklik değil, insan doğasının bir parçasıdır. Bu ise, beşerin tarihi ile üretimin tarihinin kesiştiği anlamına gelir. Ama tarihsel olarak her çağda üretim faaliyetinin var olması, üretimin her çağda aynı doğaya sahip olduğu anlamına gelmez. Buradan hareketle kapitalist üretim sistemini diğer üretim sistemlerinden ayırt eden faktörlere, kapitalizmin özgül yanına odaklanılabilir.

Kapitalizm, ağırlıklı olarak “genelleştirilmiş meta üretimi” kavramından hareketle açıklanır. Buna yönelik açıklamalar, kapitalizmin esaslı unsurlarını içerecek zenginliği sağlaması ile yararlı olsa da; kapitalizmin, meta üretiminin yayılması sebebiyle ortaya çıktığı yönünde bir algı uyandırması ile de eleştiriye açıktır. Genelleştirilmiş meta üretiminden hareket, kapitalizme yönelik problematik bir yaklaşımı açığa çıkarır; pazarın niceliksel olarak gelişip kurumsallaşması ile kapitalist piyasa sisteminin oluştuğu argümanına *algusal* olarak zemin hazırlar. Kapitalist piyasa sistemine, ilkel pazarların niceliksel büyümesi ile ulaşılması olarak yorumlanabilecek olan bu öz tanım, Wood (2003:19) tarafından “ticarileştirme modeli” olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu model, ilk olarak A. Smith tarafından savunulmaya başlanmış, ardından Braudel, Pirenne, Wallerstein tarafından da savunulmaya devam etmiştir. Çok kaba fırça darbeleri ile resmedildiğinde; kapitalizm, antik dönemde mübadele kisvesi altında, pazar adıyla tohum olarak serpilerek ve filizlenerek kapitalist piyasa ekonomisine evrilen bir tablo olarak sunulabilir. Bu yaklaşım, bu çalışmada *niceliksel yaklaşım* olarak isimlendirilmiştir. Bu kaba tanımdan hareketle, mübadelenin tohum olarak serpiildiği her ortamda

piyasa ilkesinin olduğu söylenebilir. Ancak kapitalizm, tarihsel olarak incelendiğinde bu tanımın eksikleri açığa çıkar. Şu basit soru bile *niceliksel yaklaşımın* zaaflarına vurgu yapar: Mübadele, tohum olarak serpiştiği coğrafyalardan, örneğin neden bir İpek Yolu güzergahında değil de İngiltere’de ortaya çıktı? Bu soruya tohumun yeşermesi için uygun iklim İngiltere’deydi şeklinde bir cevap verilebilir ya da İngiltere’ye ekilen tohum, doğru tohumdu da denilebilir. Ancak bu tip cevaplar, mübadelenin kapitalizmin esası olduğu anlamına gelmekten ziyade, onun piyasa sistemine evrilebilmesi için, tek başına bir tohumun yeterli olmayacağı görüşünü de destekler niteliktedir.

Kapitalizmin ayırt edici noktasının tek başına bu kaba tanımdaki *nicel* değerlendirmeler ile, yani mübadele ile, sınırlı olmadığını ve mübadeledeki *niteliksel* bir dönüşümü de içerdiğinin altını çizmek yararlı olur. Bu bağlamda kapitalizm, genelleştirilmiş meta üretimi yerine, *piyasa ilkesi* kavramı çerçevesinde ele alınabilir.

2.1. Niceliksel Yaklaşım

Literatürde geniş ve önemli bir yer kaplayan niceliksel yaklaşım, pazarlar ve mübadele ilişkilerinin varlığını, kapitalizmin varlığının delili olarak kabul eder. Örneğin; Yeo (1952), Rostovtseff (1930) ve Weber (1976) gibi düşünürler, antik dönemde zenginliğin çok arttığı ve azaldığı dönemler olmasından hareketle *antik* bir *kapitalizmden* söz ederler. Weber (1976:51) kapitalizmi; “zenginliğin ticarete kâr sağlamak amacıyla kullanılması” olarak tanımlar. Weber’e göre kapitalist bir ekonomi, malların, ticarete satılmak amacıyla üretildiği bir ekonomidir. Bu bağlamda antik üretim tamamen kapitalist bir üretim olarak kabul edilebilir. Ancak Weber kapitalizmde üretim araçlarının da mübadele konusu olduğunu vurgulayarak antik üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki farkı belirtir. Bu anlamda Weber antikitede modern kapitalizmden farklı olarak bir çeşit piyasa ekonomisi olduğunu vurgular¹. Ancak Weber’in bu düşüncesi Finley (1985:22)’in “...Antik toplum, birbirine karşılıklı bağımlı piyasaların aşırı bir şekilde kümelendiği bir ekonomik sisteme sahip değildir” görüşü ile çelişir. Weber’in antik üretimi bir çeşit piyasa ekonomisi olarak değerlendirdiği yaklaşıma paralel görüşler; Pirenne ve

¹ Max Weber’in antik kapitalizm teorisinin ayrıntılı bir incelemesi Love (1991:10-55)’de ve özellikle (45-50)’de bulunur.

Rostovtzeff'de de bulunabilir. Antik dönem, Pirenne (2000:31) tarafından dolaylı olarak ve Rostovtzeff (1930:207) tarafından doğrudan; "neo-roman kapitalizmi" olarak anılmıştır ve antik dünyada bir çeşit kapitalizmin varolduğu, bu düşünürlerce belirtilmiştir. Bu düşünürler, ayrıca, "üretimin ticaret için yapıldığı" iddiasından hareketle, Antik Yunan'da ve Roma'da bir çeşit kapitalizm yaşandığını iddia etmişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yazan Weber, Pirenne ve Rostovtzeff'in antik döneme ilişkin görüşleri eskimemiş, güncelliğini korumuştur. Örneğin; Temin (2001:3) "Erken Roma imparatorluğunun ekonomisi, temelde piyasa ekonomisidir" görüşü ile Rostovtzeff, Weber ve Pirenne'nin analizini savunurken, Pucci (1983:111) "coğrafi olarak yoğun bir ticaret olsa da, buradan hareketle piyasaların birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını" iddia etmemek gerektiğini ifade eder ve ticarileşme modelini savunanlara bir anlamda eleştirel yaklaşır. Ancak Pucci bu eleştirel yaklaşımda *niceliksel yaklaşımın* izlerinden uzakta kalmamıştır.

Antik üretim tarzındaki üretimin doğası konusunda ciddi bir tartışma yaşanmaktadır. Weber, Pirenne, Rostovtzeff ve Yeo üretimin geçimlik olmadığını, mübadele değeri için üretim yapıldığını savunurlar. Bunlara karşılık olarak antik dönemi ele alan önemli bilim insanlarından birisi olan Moses Finley, antik dönemde piyasa ekonomisi olmadığını altını kalın bir şekilde çizer. Finley (2003:74)'e göre antik üretim tarzı "çoğunlu[ğu], üç dört-dönüm büyüklüğünde geçimlik bir toprağa sahip köylülerle önemli miktarda nakit gelire sahip olanlar ve büyük miktarda araziye sahip olanlar arasında değişen toprak sahiplerinden oluşan...ticaret ve imalat[ın] geçimlik düzeyde [olduğu] ve köle emeği kullanan ticari işletmeler[in] ise azınlıkta" olduğu bir üretim biçimidir.

Yukarıdaki değerlendirmelerden hareketle niceliksel yaklaşıma ilişkin iki önemli sorun olduğu iddia edilebilir. Niceliksel yaklaşımın temelinde olan piyasanın ant²ik dönemde var olup olmadığı konusu, Finley'in görüşleri ile

² Bu noktada antik üretim tarzında mübadele değeri için üretim yapıldığı argümanını Finley'in kabul ettiğini varsayılsa acaba Finley niceliksel yaklaşıma yaklaşabilir mi şeklindeki bir soru anlamlı olabilir. Bu soruya olumlu bir cevap verilebileceği söylenebilir. Çünkü Finley antik dönemde kapitalizm olmadığına ilişkin argümanı temel dayanağı; ekonominin geçimlik

değerlendirildiğinde tartışmalı bir hal alır; ancak söz konusu tartışma bu çalışmanın kapsamı dışındadır. İkinci sorun ise Finley'in haksız olduğu kabul edilse dahi sadece piyasanın varlığından hareketle kapitalizmin açıklanıp açıklanamayacağına ilişkindir. Salt mübadele ilişkilerine dayalı bir tanımın yetersiz olduğundan hareketle, piyasa ilkesinin kapitalizme ilişkin açıklama gücünün daha kuvvetli bir tanım olduğu iddia edilecektir.

2.2. Piyasa İlkesi³

Piyasa ilkesi bu çalışmada kapitalizmin açıklanmasında kavramsal bir araç işlevi görür. *Piyasa ilkesinin* üç önemli ayırt edici özelliği, kapitalist üretim tarzının esaslı unsurlarını ortaya koyar. Bunlardan birincisi *emek gücünün* kapitalizmde bir *meta* halini almış olmasıdır. Kapitalist üretim tarzında emek gücü piyasadaki diğer metalar gibi alınıp satılabilir bir metadır. Emek gücünün arz ve talep edildiği işgücü piyasası, emeğin ücretinin pazarlık ve gönüllülük (rıza) temelinde belirlendiği *alandır*. Bu *alandaki* mübadele ilişkileri, görüntüde rızaya dayalı olduğundan, her işlemin özgürlük temelinde olduğu yönünde bir algı uyandırır. Mübadele ilişkisinin rıza temelinde gerçekleştiği yönündeki algıyı kırmak ve görüntünün arkasındaki “gerçekliği” ortaya çıkartmak için Marx; bu mübadele ilişkisini, emeğin sömürülmesini gizleme ve artığı meşrulaştırma girişimi olarak görür ve üretim ilişkilerine odaklanır. Marx (2011:172)'in “Kapitalist çağı karakterize eden şey, işçinin kendi gözünde, emek-gücünün kendisine ait bir meta biçimini alması ve dolayısıyla emeğinin ücretli emek biçimine dönüşmesidir. Diğer yandan emek ürünlerinin meta biçimini alması ancak bu andan itibaren genelleşir” sözleri, mübadele değeri için üretim yapılmadan önce, emek piyasasının varlığının gerekliliğine vurgu yapması nedeniyle önemlidir.

Piyasa ilkesinin ikinci ayırt edici özelliği ise; *üretimin niteliğine* ilişkindir. Kapitalist olmayan üretim sistemlerinde amaç, kullanım değeri elde etmektir, böylece geçimlik⁴ düzeyde üretim gerçekleşir. Kapitalist üretim sistemi ise;

olduğunu düşünmesidir. Bu bağlamda Finley'in kapitalizm tanımı ile niceliksel yaklaşımın hareket noktasının benzer olduğu iddia edilebilir.

³ *Piyasa ilkesi* kavramı Üşür (2005:44) tarafından kullanılır. Bu çalışmada kavram Üşür'ün kullanımından farklı bir bağlamda kullanılmaktadır. Üşür (2005:44) kapitalizmi değerlendirirken “artığa el koyma biçimi”ni, “temel nitelikler” arasında ele almamıştır.

⁴ Baechler (1994:60) “...endüstriyel sistemin ortaya çıkışına kadar, üretimin büyük bir bölümünün öztüketime gittiği”⁴ sözleri ile kapitalizm öncesinde üretimin geçimlik olduğunu

değişim (mübadele) değeri için, yani *piyasada satılmak* için gerçekleşen üretimdir. Kapitalistin piyasada satış amacı; kâr elde etmek ve elde ettiği kârı yeniden üretime yönlendirerek daha çok kâr elde etmektir. Amaç, sermaye birikimini devam ettirmektir. Niceliksel yaklaşım, yukarıda belirtildiği üzere, tek başına bu ikinci ilkedan hareket ederek, mübadele değeri olan her yerde kapitalizmin var olduğu iddiasındadır.

Piyasa ilkesinin üçüncü ayırt edici özelliği ise artık⁵ değerın sermaye sahibinin mülkiyetine geçme biçimine ilişkindir. Sermaye sahibi artık değere, üretim araç ve gereçlerinin mülkiyetini elinde bulundurması sebebiyle sahip olur. Kapitalist üretim sisteminde, artık değerın sermaye sahibinin eline geçmesinde, iktisat dışı *baskı ve zor* mekanizmaları yerine iktisadi mekanizmalar devreye girer. Sermaye sahibi, bu vesileyle, bir feodal lordun serfe ya da bir köle sahibinin köleye uyguladığı baskıyı uygulamadan artığa sahip olabilir.

Pre-kapitalist toplumlarda, artık değerın doğrudan üreticiden çekilip alınmasında, askeri, hukuki ya da siyasi güç kullanılırken, kapitalist toplumlarda bu gücün yerine piyasalar kullanılır. Wallerstein (2003:15)'ın sözleri ile; “tarihsel kapitalizm önceden piyasa dışında yollarla işleyen süreçlerin – sadece mübadele süreci değil ama üretim süreci, bölüşüm süreci ve yatırım sürecinin – yaygın metalaşmasını gerektirir”. Piyasa bu aracılık görevinde sadece mübadele sürecini değil, üretim ve bölüşüm süreçlerini de kendisine bağımlı kılmıştır. Bu bağımlılığın temelinde, kapitalist üretim tarzında doğrudan üreticilerin üretim araçları sahipliğinden yoksun olmaları yatar. Üretim araçlarını kullanabilmek için piyasa ilişkilerine girmek zorunda

ifade etmektedir. Keza Roberts (1971:98), kapitalizm öncesi üretim tarzlarında üretimin sadece geçimlik düzeyde olduğu görüşünü savunan diğer bir düşünürdür: “Tarihsel olarak doğrudan ailenin veya topluluğun kullanımı için üreten toplumlar egemen olmuştur ama Marx'a göre üretim ister topluluğun doğrudan kullanımı için isterse feodal lord ya da kanun koyan sınıfın doğrudan kullanımı için olsun, kapitalist topluma kadar olan tüm toplumlarda üretim doğrudan kullanım içindi.”

⁵ Artığın varlığı ve artığın çekilip alınması farklı şeylerdir. Kapitalizmin ayırt edici özelliği olarak artığın varlığını sunmak doğru değildir. Artık, tüm üretim tarzlarında vardır. Heilbroner (1985:33) “Tüm toplumlarda artık, işgücünün geçinebilmesi için gerekli üretim hacmi ile işgücünün ürettiği üretim hacmi arasındaki fark anlamına gelmektedir” görüşü ile artığı tanımlamış ve tüm toplumlarda artık olduğunun altını çizmiştir. Bu bağlamda artık, doğrudan üretimi gerçekleştirenlerin, üretime yeniden devam etmeleri için, gerekli olandan fazla gerçekleştirilen üretimdir ve bu fazla neolitik toplumdan bu yana vardır. Hatta üretim tarzının devamı bu fazlanın varlığına dayalıdır.

olan bir sınıfın varlığı, kapitalizmin özgül yanlarından birisidir. Kapitalizm, yaşamak için üretim araçlarına ihtiyacı olan; ama bu araçlara erişebilme olanağına piyasa ilişkilerine girmeden sahip olamayan bir üretici sınıfla resmedilebilir.

Piyasa ilkesinin yukarıda belirtilen üç önemli özelliği; ⁶ kapitalist üretim sistemini diğer üretim sistemlerinden farklılaştıran temeller olarak kabul edilebilir. Bu ayrımların kurucu unsurlar olduğunun akıldan çıkarılmaması gerekir. Piyasa ilkesinin bu üç özelliği arasında bir önem sıralaması yapmak gereksiz olur. Kısacası, söz konusu ayrımlardan her biri önemlidir ve içlerinden her hangi bir tanesinin eksikliği, “piyasa ilkesi”nin olmadığı anlamına gelir.

3. JAMES STEUART’IN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Ekonomi politiğin kurucusu olarak kabul edilebilecek Steuart, İskoçya doğumludur ve 18. Yüzyılın en önemli düşünürlerinden birisidir. Tarihsel bir yöntemle toplumdaki gelişmelerin ve değişimlerin izlerini takip ederek, içinde yaşadığı dönemi ve toplumsal ilişkileri değerlendirmeye ve ilkeler üretmeye çalışır. Ekonomi politiğin ilkelerini türetmeye çalışmak gerçekten de büyük bir çaba gerektirir. Bu bağlamda Steuart konuyu tarihsel ve toplumsal temelde ele almış ve gözlemlerinden hareketle ekonomi politiğin ilkelerini oluşturmuştur. Steuart, ele aldığı konunun büyüklüğüne oranla kendisinin ne kadar küçük olduğunu vurgulayacak kadar mütevazî de olsa, iktisada dair konuları belirli bir bütünlük içinde ele almaya çalışması ve argümanlarını 3 cilde sığan 5 kitapta “*Politik Ekonominin İlkelerinin Araştırılması*”⁷ adı altında ele alması ile de bir o kadar kendisine güvenen bir düşünürdür.

Steuart birinci kitapta nüfus ve tarım konularını değerlendirirken, ikinci kitabı ticaret ve sanayi konularına ayırmıştır. Üçüncü kitapta para konusunu tüm yönleri ile ele almış ve dördüncü kitapta, kredi ve borçlar konusu üzerinde durmuştur. Son kitabı ise vergi meselesine ayırmıştır. “*İlkeler*”in basım yılı

⁶ Piyasa ilkesi kavramının bu çalışmada Üşür’den farklı bir bağlamda kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Saad-Filho (2003) ise genelleştirilmiş meta üretimini, piyasa ilkesi olarak değil, piyasa ilkesi kavramını kullanmaksızın, onun içeriğini doldurmada kullanılan tanımlayıcı ilkelerden birisi, hatta önde geleni olarak kullanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmadaki piyasa ilkesi kavramı Saad-Filho’nun genelleştirilmiş meta üretiminden de farklılaşmaktadır.

⁷ Yerine bu andan itibaren “İlkeler” kısaltması kullanılacaktır.

olan 1767’de bu kadar kapsamlı bir analizi bulmak mümkün olmadığı gibi “*İlkeler*”de ele alınan konulardan herhangi bir tanesini bir bütün olarak işleyen başka bir düşünür de bulmak kolay değildir. Sadece bu durum bile Steuart’ın görüşlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi için yeterli bir sebep olarak kabul edilebilir.

Steuart, ilkel toplumlardan başlayarak, içinde yaşadığı dönemin modern uygarlık seviyesine nasıl ulaşıldığı sorununu tartışır. İktisadi gelişmenin nedenlerini, devamlılığını ve sonuçlarını ikircikli bir yapı içinde değerlendirir.

3.1. İKTİSADİ GELİŞME

Steuart’ın iktisadi gelişme teorisi⁸ iki evreden⁹ oluşur. Birinci evre; insanların dünyanın verdiği nimetler ile yaşadıkları ve çoğaldıkları dönemdir. Bu birinci evre, iktisat tarihinde avcı-toplayıcılık olarak isimlendirilen döneme karşılık gelir. Steuart’a göre bu evrenin temel özelliği; nüfusun, dünyanın insanlara verdiği besin miktarı tarafından belirlenmesidir. Steuart’a göre birinci evredeki üretim tamamen doğaya bırakılmıştır. Steuart eğer kullanım değeri-mübadele değeri ayrımı yapmış olsaydı, bu birinci evrede, üretimin kullanım değeri için yapıldığını söyleyebilirdi.

İkinci evrede ise işler, birinci evredeki gibi, sadece doğaya bırakılmamıştır. Steuart ikinci evreyi kendi içinde iki alt döneme ayırır. Bunlardan birincisi, kölelik düzeni iken, ikincisi çalışkanlık düzenidir. İkinci evrenin ikinci alt

⁸ Steuart’ın iktisadi gelişme konusundaki görüşleri konusunda literatürde bir uzlaşma olduğu söylenebilir. Tartışmalı da olsa, onun İskoç Aydınlanma düşünürlerinden birisi olduğu kabul edilir. İskoç Aydınlanmasının geniş bir yelpazedeki entelektüel etkilere maruz kaldığını Garrett (2003:83)’den öğrenmek mümkündür: “Montesqueui ve Rousseau gibi filozoflar, Barbeyrof ve Pufendorf gibi doğal hukukçular ve Lafitau ve Charlevoix gibi spekülâtif tarihçiler...”. İskoç aydınlanma düşünürleri bu bağlamda Steuart’ı besleyen nehirin önemli kollarıdır. Steuart’ın bu kollardan özellikle İskoç aydınlanmasının tarihçi yaklaşımını paylaştığı söylenir. Bu konuda sözü uzmana bırakmak yararlı olur. “Steuart...özellikle İskoç okulunun tarihsel çalışmasında temel olan...safhalar teorisini kullanır”. (Skinner, 2003:185) İktisadi gelişme hususunda Steuart’ın görüşleri konusunda bir uzlaşma olduğu ne kadar doğru olsa da bunun istisnasız olmadığı düşünülmemelidir. Steuart’ın iktisadi gelişme anlayışında “ikircikli” bir tutum sergilediği ve iktisadi gelişmeye “karşıt” bir Steuart okumasının da mümkün olduğunu belirten Doujon (1994:495), söz konusu uzlaşmanın istisnası olarak kabul edilebilir.

⁹ İnsanlığın iktisadi tarihinin iki aşamadan oluştuğunu düşünen Steuart bu noktada Smith ve Turgot’un dört safha tarih teorilerine başlangıç teşkil eder. Ama Kobayashi (1999:109) “Steuart’ın Turgot ve Smith’in dört safha teorilerini paylaşmadığı”nın altını çizer.

dönemini değerlendirirken Steuart'ın piyasa ilkesinin üç ilkesine dolaylı da olsa vurgu yaptığı görülebilir. İkinci evrenin birinci alt dönemi olan kölelik düzeninde, Steuart, insanların fazla istekleri olmadığından mübadele değeri için üretim yapılmadığını düşünür. Nüfusun büyük bir kısmı çalışmadığından, insanların bir kısmının, diğerlerinin isteklerini karşılayacak kadar çok çalışması gerekmiştir. “İnsanları isteklerinden fazla çalıştırabilmek...kölelikle gerçekleştirilebilirdi ve dolayısıyla kölelik evrensel olarak uygulandı” (Steuart, 1992:38).

Mübadele değeri için üretim, ikinci evrenin ikinci döneminde; feodal üretim tarzından, kapitalist üretim tarzına geçişle ortaya çıkmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçiş; “...vassalların kişisel hizmetlerinin bir kısmını nakit paraya çevirmesi ile egemenliğini kaybettiren...sessiz bir devrim” olarak gören Steuart (1992:52) için yeni sistemin yarattığı en önemli sonuçlardan bir tanesi “faydalı istihdamın arttırdığı tüketim[in]...parayı zenginlerin kasasından çalışan yoksulların cebine aktar”masıdır (Steuart 1992:58). Steuart'ın bu ifadelerinden hareketle, yeni sistemde zenginlerden ziyade yoksulların fayda elde ettikleri söylenebilir.

Steuart ikinci evrenin alt iki dönemi arasındaki temel farklılığının, insanların başkalarına köle olmaları ile kendi isteklerine köle olmaları arasında olduğunu düşünür. Çalışkanlık, insanlar ister başkalarına köle olsunlar, isterlerse kendi isteklerine köle olsunlar, her halükarda artacaktır. Bundan dolayı Steuart, ikinci alt dönemde, çalışkanlıktaki artışların, daha yararlı bir istihdam yaratarak, insanlık için daha iyi sonuçlar doğuracağına inanır. Ancak Steuart bu konuya ilişkin yeterince gözleme sahip olmadığını düşünerek, bu iddialarını ilke haline getirmemiştir. Steuart'ın modern sistemin başlangıcında, isim vermeden mübadele değeri için yapılan üretime vurgu yapması, bir bakıma “niceliksel yaklaşım” a paralel bir değerlendirme olarak kabul edilebilir. Ancak Steuart'ın değerlendirmeleri sadece bununla (ticaretle) sınırlı değildir. Konunun anlaşılabilmesi için Steuart'ın iktisadi gelişme teorisinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi yararlı olabilir.

Steuart'ın iktisadi gelişme ve modern sistem olarak isimlendirdiği kapitalizme ilişkin görüşleri, onun genel yöntemi içinde varlık bulur. Steuart'ın bilim anlayışı; gözlemlerden ve ona dayanan akıl yürütmelerden hareketle, dünyaya

ilişkin olguları birbirine bağlayan ilkeleri açığa çıkartma girişimi olarak tanımlanabilir.¹⁰ Onun, hayatının önemli bir bölümünü geçirdiği İskoçya, İngiltere, Fransa ve Almanya'daki gözlemleri, yazdıklarının temelini oluşturur. "...Yaşadığım çeşitli ülkelere özgü düşünce tarzları şüphesiz ki yazdıklarım üzerinde etkisi oldu...Seyahatlerim, okumalarım ve deneyimlerim ile dikkatli gözlemlerimi derledim..." (Steuart, 1992:iv,v.) Steuart, okumaları ile gözlemlerini bir araya getirdiğinde, büyük bir değişimin gerçekleşmiş olduğunun farkındaydı. Onun sözleri ile ifade edilecek olursa: "Feodal ve askeri olandan özgür ve ticari olana geçildi." (Steuart, 1992:10). Feodal ile askeri olanın, özgür ve ticari olanla yer değiştirmesi şeklindeki argümanın alt metni; aslında piyasa ilkesindeki üçüncü unsurunu vurgular ve sürecin insanlık için yararlı olduğu şeklinde okunabilir.

Steuart'ın kapitalizmin işleyişine ilişkin ifadelerindeki alt metinler, kapitalizmin insanlık için iyi bir sistem olup olmadığı konusunda farklı sinyaller verir. Steuart bir yandan değişimin önemini ve olumlu sonuçlarının altını çizerken, diğer yandan değişime eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Steuart'ın kapitalizme ilişkin bu ikircikli yaklaşımının aslında bir bilim olarak iktisadın oluşumundaki ikircikli yapı ile paralellik gösterdiği iddia edilebilir.

Toplum ve insanla iç içe olan iktisadın, normatif unsurlarından bağımsız bir şekilde, pozitif bir bilim olarak sunma girişimi, iktisadın ortaya çıktığı andan itibaren sahip olduğu bir doğum lekesidir ve bunun sonucunda da iktisadın, bu ikircikli yapıyı günümüze değin taşımasıdır.¹¹ Steuart iktisadın ilkelerini üretmeye çalışırken, kendisini bizzat bu sorunla baş başa bulmuştur. Steuart, (1992:32) "ele aldığım konu ahlaktan farklı olduğu için" diyerek pozitif bir bilimin ilkelerini üretmeye çalıştığını belirtir. Ancak, iktisadın pozitif bir bilim olarak doğduğu kabul edildiğinde bile, iktisadi gelişmenin sonuçlarını normatif değerlendirmelerden kopuk bir şekilde ele almak kolay olmaz. Özellikle Steuart (1992:33)'ın para konusundaki görüşleri incelendiğinde, normatif alandan uzaklaşmanın onun için ne kadar güç olduğunu gösteren ifadeleriyle karşılaşılır: "para, bu hayali zenginlik ülkeye sokulduğunda doğal olarak bunu

¹⁰ Bu anlamda yaygın kanaatin aksine çağdaşı Einstein'ın değil, çağdaşımız Bertrand Russell'in bilim tanımına daha yakın olduğu söylenebilir.

¹¹ Bu noktada ana akım iktisadın bu lekeleri görmezden gelme girişimi, 17. yy.da güneş lekelerinin olmadığını iddia eden kilise dogması ile paralellik gösterir.

lüks [tüketim] takip eder ve para bizim isteklerimizin nesnesi haline gelince, insanlar emeklerini zenginlerin ilgisini çeken nesnelere dönüştürerek, çalışkan olurlar.” Steuart’ın burada vurguladığı hususu günümüz jargonuna uygun olarak şu şekilde ifade edebiliriz; mübadele değeri için üretim yaygınlaştığında, para hayali bir meta haline gelir ve bundan dolayı çalışkanlık artar. Kapitalist gelişmenin yaratıcı ve yıkıcı etkilerinin topluma yansımalarını Steuart’ın yukarıdaki ifadelerinde takip etmek mümkündür. Toplumsal ilişkilerin iktisadileşmesi ile, yani parasal ekonominin doğması ile, bir yandan çalışkanlıkta ve dolayısıyla üretimde artış sağlanırken, diğer yandan insanlar hayali bir zenginliğin peşinde koşurlar.

Steuart (1992:40 ve 59)’ın “önceden insanlar başkalarına köle oldukları için emek harcamak zorundalarken şimdilerde kendi isteklerine köle oldukları için emek harcamak zorundalar” ifadesi, paranın hayali meta haline geldiği sürecin, insanları da tüketimin kölesi yaptığının eleştirisidir. Steuart’ın bu görüşleri bir arada şu şekilde ifade edilebilir: “Hayali zenginlik peşindeki insanlar daha çok çalışarak daha fazla kazanacaklar, bu ise onları tüketimin köleleri haline getirecek”. Kapitalizme yönelik modern bir eleştiri olan bu sözleri, kapitalizm henüz şafağında duymak gerçekten şaşırtıcıdır.

Steuart’a göre çalışkan insanlar sadece tüketimin değil, aynı zamanda zenginlerin de köleleridirler. Steuart (1992: 240) bağımlılığı üçe ayırır: “1. Doğal olanı ebeveyn ile çocuk 2. Siyasi olanı efendi ile köle ve 3. Ticari olanı zenginle çalışkan”. Steuart’ın görüşünde nasıl efendi kölesine bağımlı ise, zengin de çalışkana bağımlıdır. Çocuğun bakıma muhtaç olmasını doğal kabul eden Steuart, efendinin ve zenginin bakıma muhtaç olmalarını siyasi ve ticari olarak isimlendirerek kapitalizmin ironik bir eleştirisini yapıyor olabilir. Steuart’ın terminolojisinde yer almasa da, yeni sistemde zenginin; sermaye sahibi ve çalışkanın işçi olduğu düşünüldüğünde, işçi ile sermaye sahibi arasındaki ilişkiyi Steuart da aynı Marx gibi, doğal olmayan bir ilişki olarak ele almıştır.¹² Marx (2011:171) emekçinin yaşamı için gerekli araçlardan “yoksun”luğunun altını çizer ve “...doğa, insanları, bir yanda para ve meta

¹² Bu noktada Steuart’ın ücret, kar ve rant şeklindeki bölüşüm paylarını tam olarak kavrayamadığının altını çizmek yararlı olur. Caboret (1999:61) Steuart’ı “ücretli işçi ile kapitalist arasındaki karışıklığın yansımaları olarak ücret ile kar arasındaki ayrımı” yapamadığı sözleri ile eleştirir.

sahipleri, diğer yanda emek güçlerinden başka bir şeyleri olmayan kimseler olarak yaratmaz” diyerek sürecin doğal olmadığını belirtir. Steuart’ın değerlendirmelerinden hareket edildiğinde, bağımlılık sürecinin emek gücünün metalaşması ile ortaya çıktığı iddia edilebilir. Buradan hareketle piyasa ilkesinin birinci ilkesi olan; emek gücünün bir meta olarak ortaya çıkmasının, Steuart’ın analizinde de yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla Steuart’ın modern sistem olarak isimlendirdiği kapitalizmi ele aldığı eleştirel bağlama bakıldığında, ilk bölümde tanımlanan piyasa ilkesi ile tutarlı bir yapıda, sistemi eleştirdiği görülebilir.

Steuart, görüşlerini bu minvalde sonlandırmış olsaydı, kapitalist sisteme yönelik ciddi bir eleştiri getirdiği kolaylıkla iddia edilebilirdi. Ancak “*İlkeler*”de insanların tüketimin köleleri olmalarının ve çalışkanın zengine bağımlı olmasının, somut olarak kötü bir durum olduğunu işaret eden bir ifadeye rastlamadığımı belirtmem gerekir. Tüketime köle olmak, istekleri arttırdığı için, Steuart (1992:47-48)’a göre “çalışkanlığı teşvik eder”. Steuart’ın kapitalizm eleştirisi (ve savunusu) bir anlamda fasit bir daire içine girmiştir. Hayali zenginlik peşinde koşan insanların gayretleri ve insanların kendi isteklerine köle olmaları gibi *eleştirel durumlar* aslında çalışkanlığı arttırarak ortak iyilik yarattığı için *savunulacak durumlar* halini alır. Eski zamanlarda istekler arttığında insanlar kölelik yoluyla çalışkanlıklarını arttırırlarken, yeni zamanlarda, çalışkanlık sadece hayali zenginlik peşinde koşarak artmaktadır.

Yardımlaşmaya dayanan toplumları, insanları çalışmaya teşvik eden bir unsur yaratmadığı için, kölelik sisteminin hakim olduğu toplumları ise her ne kadar sistemde çalışkanlık olsa da, özgürlük olmadığı için eleştiren Steuart (1992:192), sistemde özgürlük olduğunda “herkes, konumuna göre...çalışkan hale gelir” sözleri ile bir bakıma özgürlüğün havariliğine soyunmuş gibi görünür. Halbuki Steuart’ın amacı basit olarak, gözlemlerinden hareketle, gerçekleri olduğu gibi göstermektir. Bu anlamda Steuart’a göre kapitalizm, bir yandan insan doğasını ve toplumsal ilişkileri tahrip ederken, öte yandan iktisadi refahı arttırır. Bu bağlamda Steuart, bir yandan kapitalizmi eleştirirken diğer yandan savunur.

3.2. Bölüşüm ve İstihdam

Steuart'ın analizinde modern sistemdeki temel unsur; isteklerdeki artışla birlikte çalışkanlığın da artmasıdır. Çalışkanlıktaki artış ile üretimde artış sağlanır ve üretilen gıda miktarı artar. Böylece dünya, kendi haline bırakıldığında besleyebileceği nüfustan daha fazlasını besleyebilecektir. Dolayısıyla nüfus artacaktır. Bu artan nüfusun faydalı bir şekilde nasıl istihdam edilebileceği konusu önemli bir soru(n)dur. Steuart, bu önemli sorunu bölüşüm ve istihdam konuları bağlamında ele alır. Steuart'ın analizinde bölüşüm ve istihdam iç içedir. Steuart (1992:83-84)'ın "genel olarak her bir sınıf ve özel olarak her bir birey toplumdan aldığı yardım oranında topluma yardım ediyor, destek oluyorsa, devletin ekonomi politikası mükemmel hale gelir" sözleri, onun bölüşüm konusundaki görüşlerinin anlaşılmasında başlangıç noktasını temsil eder. Buradan hareketle Steuart'ın bölüşüm ilkesinin; insanların, toplam gelire katkıları oranında ödüllendirilmesi olduğu iddia edilebilir.¹³

3.2.1. Bölüşüm Sorunu

Steuart'ın bölüşüm konusundaki görüşlerinde göze çarpan ilk husus yukarıda vurgulandığı üzere herkesin üretime katkısı oranında ödüllendirilmesi şeklinde özetlenebilir. Herkesin katkısı eşit olmayacağına göre Steuart eşitsiz bir bölüşüm ilkesi mi savunur? Konunun açıklığı kavuşması adına Steuart'ın bu konudaki görüşlerini derinlemesine incelemek yararlı olacaktır. Steuart her hangi bir konuda ilkeler üretmeye çalışırken, ilkelerin tarihsel boyutunu ihmal etmez. Bu nedenle analizine antik uygarlık ile başlar. Antik dönemde temel amacın nüfusu arttırmak olmasından hareketle toprağın eşit bölüşümünün gerekli olduğunu iddia eder. Bu nedenle kölelerin çocuk yapması meselesine olumsuz bakılmadığını ve bu konunun kamuoyunu meşgul eden bir konu olmadığını iddia eder. Ancak yaşadığı dönemde nüfus artışının önemli bir sorun olduğunu düşünür ve ondan daha da önemli olanın ise alt sınıflarda yer alanlarının nüfusunun artması olduğunu altını çizer. Alt sınıfların nüfusunun artmaması adına, Steuart, (1992:126) "mülkiyetin eşitsiz bölüşümü bana en arzu edilen plan gibi gözüküyor. Çünkü zenginlerin serveti doğal olarak çalışkan yoksulun cebine düşer. Ortalama bir zenginlik ise ancak mülk sahibinin çocuğunu besler" düşüncesini savunur. Steuart'ın bu ifadesi, zenginlerin mülk sahibi olması, buna karşılık yoksulun, zenginlerin harcamaları ile gelir elde etmesi ama mülk elde edememesi şeklindeki bir okumaya yol açabilir.

¹³ Bölüşüme ilişkin bu kural, neoklasik bölüşüm teorisi ile de tutarlıdır. (Hahnel, 2005:19-32).

Steuart'ın ifadelerinde bölüşümde emekçilerin lehine olan durumların insanlık için arzu edilen sonuçlar olmadığına ilişkin bir *tinı* gerçekten de vardır. Bu noktada Steuart'ın geç merkantilistlerin¹⁴ nüfus¹⁵ ve istihdam politikasını savunduğu söylenebilir. Steuart nüfusun fazla olmasını, çalışabilecek durumda olan herkesin çalışmasını (tam istihdam) ve ücretlerin düşük tutulmasını arzular.¹⁶

Emekçilerin lehine olan düzenlemelerin ya da olayların insanlık için genel olarak olumlu sonuçları olmadığına ilişkin bir *tinının*, Steuart'ın istihdam konusundaki görüşlerinden hareketle türetilbileceği yukarıda değerlendirilmiştir. Ancak Steuart (1992:137)'in "mülkiyetin kime ait olduğunun hiçbir önemi yok" sözleri yukarıdaki *tinıyı* yok edebilir. Steuart'ın eşit bir bölüşümün kamunun çıkarına olduğuna ilişkin görüşleri de vardır. Örneğin "Eğer bir ülkede zenginlik az sayıda kişinin elinde toplanmışsa, devlet yoksuldur, çünkü kamu hazinesinin zenginliği yurttaşlar arasında servetin doğru ve eşit bölüşümünü gerektirir." (Steuart, 1992b: 27-28). Steuart bu sözleri zenginliğin eşit bölüşümünün insanlık için daha iyi sonuçlar doğurduğunu ortaya koyan niteliktedir.

Steuart'ın bölüşüme ilişkin görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında, bu konuda ikircikli bir yapı olduğu görülebilir. Steuart bir yandan zenginliğin eşitsiz bölüşülmesini savunurken, diğer yandan eşitsiz bölüşümün olduğu toplumlarda, devletin yoksul olduğu iddiasındadır. Steuart'ın gerek iktisadi

¹⁴ Steuart genel olarak merkantilist bir düşünür olarak anılır. Steuart'ın merkantilist sıfatını uygun gören düşünürler arasında; Ege (1999:90,96) ve Eltis (1999:211) sayılabilir. Redman (1996) ise Steuart'ın merkantilist olmadığını ancak devletin rolüne ilişkin görüşleri nedeniyle kameralizm düşüncesine yakın olduğunu belirtir. Kameralizmin Alman merkantilizmi olarak anılması nedeniyle Steuart'ın merkantilist olarak nitelendirilmesinde bir sorun görülmeyebilir. Ancak Steuart'ın iktisadi tüm yönleri ile kavramaya çalışması ve onun ilkelerini türetmesi nedeniyle, klasik ekonomi politik geleneğine de diğer merkantilist yazarlar kadar uzak olmadığı söylenebilir.

¹⁵ Steuart'ın nüfus ve istihdam konusundaki görüşleri için Gislain (1999:169-170)'in başarılı değerlendirmeleri önemli bir çalışmadır.

¹⁶ Klasik teorideki geriye bükük emek arz eğrisi Steuart'ın görüşlerinden hareketle türetilir. Steuart'a ve geç merkantilist düşünürlere göre emek arz eğrisi geçimlik ücret seviyesinde geriye bükülmektedir. Klasikler, geçimlik ücretlerden birazcık daha fazlasını elde eden işçilerin, çalışmak yerine aylıklığı (boş zamanı) tercih edecekleri düşüncesindedirler. Malthus, Steuart'u okuduysa eğer, Steuart'ın bu konudaki görüşlerinden etkilenmemiş olması düşünülemez.

gelişme gerekse bölüşüm konusundaki görüşlerinde varolan ikircikliğin olası sebebi; aklı (teorisi) ile duyguları (politikası) arasında kalmasından kaynaklanır.

3.2.2. Teknolojik İşsizlik

Steuart, ilkeler üretmek adına meseleleri politik bazda değil, teorik bazda ele alır. Teorik olarak oluşturacağı ilkelerin değer yargılarından arınmış olmasına öncelik vermesine rağmen, bölüşüm sorununu değer yargılarından bağımsız olarak açıklamakta güçlük çeker. Herkesin üretime yaptığı katkı kadar ödüllendirilmesi düşüncesi, teorik olarak oldukça zarif durmaktadır. Steuart da bu zarafetten etkilenir. Buradan hareketle iktisadi gelişme ile bölüşümde eşitlik konusunu tartışır; ancak nasıl bir bölüşüm ilkesinin eşanlı olarak gelişmeye yol açacağı konusunda kararsız kalır. İktisadi gelişme sürecini, emek-zamandan tasarruf sağlayan bir süreç olarak ele alan Steuart, sürecin işsizlik yaratma ihtimali yüzünden iktisadi gelişmenin genel olarak toplumun yararına olup olmadığı konusunda müteredit kalmıştır. Bu noktada sözü Steuart (1992: 171-72)'a bırakmak yararlı olur:

“Bir şehrin kapısında sabahleyin yürürken kadınlı erkekli 500 kişiye rastladım. Her biri küçük miktarda, ot, tavuk, yumurta meyve getiriyor...Bu insanlar çok küçük bir değer için piyasaya geliyorlar. Birkaç yıl sonra aynı kumanyayı taşıyan yük arabaları, at arabaları ve atlar dışında bir şey kalmadığını gördüm. Buradan şu sonucu çıkarttım. Onların tüm yükünün birkaç at arabası ile toparlayabilecek bir yöntem bulunması ile onlar **kullanışsız duruma gelmişler** ve temizlenerek ülkede daha fazla bulunamazlar ya da pazara yumurta ve sebze taşımaktan daha karlı istihdam olanakları bulmuşlardır. Bunlardan hangisi gerçekleşmiş olursa olsun, ticaret başlamıştır...Böylece emekten büyüme oranında tasarruf edilir. Bu şu anlama gelir at arabası 20 kişiye emek harcaması için **zaman sağlar**.”¹⁷

Yukarıdaki alıntıda vurguya dikkat edildiğinde, Steuart'ın iktisadi gelişme sürecinin aylaklar yaratabileceğini düşündüğü, ancak son tahlilde ilke oluştururken bunu göz ardı ederek iktisadi gelişmenin ek zaman sağladığı argümanına sığındığı görülebilir. Steuart'ın iktisadi gelişme sürecini

¹⁷ Vurgu orijinalinde yoktur.

değerlendirmesinde karşılaştığı önemli sorun; makineleşmeden kaynaklanan işsizliktir, yani günümüz terminolojisinde teknolojik işsizlik olarak adlandırılan işsizliktir. Steuart, teknolojideki gelişmelerin iktisadi gelişmeye yol açtığını tarihsel olarak gözlemler ve bu bağlamda insanlık için yararlı sonuçlar doğurduğunu düşünür. “Eski uygarlıklar testereyi, torna tezgahını, ağaç delgisini, çömlek tezgahını bulanlara büyük saygı duyuyorlardı. Bazı modernler ise makine tertibatını mükemmelleştirenleri kötü emellerine alet ederler. Örneğin büyük Montesqueui “*Les Interest De La France Mal Entendus*”da örneğin su değirmenlerinde hatalar bulur ama saban kullanılmasına bir itirazı olduğunu ben görmedim.” (Steuart, 1992:119).

Steuart teknolojik gelişmenin iktisadi gelişme açısından yararlı olduğunu düşünürken, onun, istihdam üzerindeki etkileri konusunda kararsızdır. Henüz fabrikalar kurulmamış olsa da¹⁸ makineler üretimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Buradan hareketle literatürde makine kullanımının işsizliğe yol açtığı argümanının ilk kez¹⁹ Steuart tarafından ortaya konduğu iddia edilebilir. Steuart’ın yüzleşmekten kaçındığı temel soru(n); makineleşmeden dolayı işlerini kaybedenlerin aylak olarak kalmalarıdır. Yukarıdaki uzun alıntıya bakıldığında Steuart’ın bu konuda çok endişelendiği ama bu soruyu bir türlü sormadığı görülebilir. Onun bu konudaki görüşleri, böylesi bir sorunun ortaya çıkmayacağını teorik olarak ortaya koymaya yöneliktir; ancak argümanlarına bakıldığında zihninin derinliklerinde bir yerlerde yukarıdaki soruyu endişeli bir şekilde tuttuğu söylenebilir. “Nasıl ki tarım bir iş olarak uygulandığında aylak kişileri topraktan temizlerse ve onları devletin kendi avantajına çevirebileceği bir sanayiye zorlarsa, devreye sokulan makine o branşta fazla hale gelen çalışanları temizleyerek başka bir yerde hızla istihdam edilmesini sağlamaz mı?” (Steuart, 1992:122)

Bu alıntıda Steuart meseleyi, yeni teknolojinin işsiz bıraktığı kişiler başka yerde istihdam edilmezler mi şeklinde soru olarak bırakmış, ama bu soruya

¹⁸ İlk fabrika 1815’de kurulmuştu.

¹⁹ Genellikle teknolojinin işsizlik yarattığı görüşünün ilk kez Ricardo tarafından ortaya konduğu düşünülür. Ricardo’nun teknolojik işsizlik konusundaki görüşleri için Barkai (1986) özellikle (595-96) ve Davis (1989) başarılı analizleri ile dikkat çekerler. Ricardo’nun, makineler üzerine isimli bölümü, kitabının 1817’deki birinci baskısında yoktur. Ricardo bu bölümü 1821’deki 3. Baskıya eklemiştir. Teknolojik işsizlik konusunu Steuart ise 1767’de Ricardo’nun konuyu ele alışından yarım asırdan daha fazla bir süre önce ele almıştır.

cevap vermemiştir. Steuart'ın yukarıda belirttiği bir at arabasının 20 kişiye emek harcamak için zaman sağlaması ile son alıntıdaki teknolojik gelişmeden kaynaklanan işsizlerin istihdam edilmesi konusundaki görüşlerinden hareketle; Steuart'ın makineleşmeden kaynaklanan işsizliğin olabileceğini düşündüğünü; ancak böyle bir işsizliğin gerçekte olmayacağını varsaydığı iddia edilebilir. Hatırlanacağı üzere Steuart'ın kendi gözlemlerinden hareketle ilkeler üretmeye çalıştığı yukarıda belirtilmişti. Ancak Steuart, makineleşmeden ötürü işsiz kalan insanların istihdam edilip edilmediklerini gözlemleyememiştir. Bu yüzden de bu duruma ilişkin bir ilke üretmeye çalışmamış, makineleşmeyle birlikte işsiz kalan insanların, başka alanlarda iş bulacağını varsaymıştır. Bu varsayımı ile Steuart “iktisatçı” kimliği elde etmeye belki de hiç olmadığı kadar yakınlaşmıştır. Ancak gözlemlerinden hareketle ilkeler üretmeye çalışan Steuart için, konuyu varsayımla geçiştirmek tatmin edici bir çözüm ol(a)mamıştır. Kitabında yaklaşık 170 sayfa sonra aynı konuya yeniden döner ama bu sefer varsayımda bulunmadan, makinelerin devreye girmesiyle her ne kadar işsizlik gibi bir sorun yaratılmış olsa da, makineleşmeyle birlikte fiyatlar düştüğü için, insanların genel olarak bu durumdan elde ettikleri faydanın arttığı şeklindeki görüşlerini temellendirir. “Makinelerin devreye girmesi sürpriz bir şekilde fiyatları azaltır. Yüzlerce insanın elinden ekmeklerini alma etkisi olsa da...binlercesine ekmek sağlar...” (Steuart, 1992:295). Steuart'ın gözlemleri ve sağduyusu ona, makineleşmenin iyi bir şey olduğuna ilişkin bir sinyal veriyordu ancak gözlemleri aynı zamanda makine²⁰leşmenin işsizlik yarattığını da söylüyordu. Steuart, makineleşmenin fiyatları düşürme etkisini ortaya koyarak, sağduyusunun kendisine verdiği sinyali yakalayacak bir frekans tutturmuş oldu. Ancak bu frekansı tutturması ile Steuart'ın işsizlik konusunda rahatladığı söylemek mümkün olmaz. “Ticaret konusunda herhangi bir kontrol yoksa...[ülkenin] çalışkan imalatçıları açlıktan ölmekle baş başa bırakılır” sözleri ile Steuart (1992:328) işsizliğin toplumsal etkilerinin altını çizer. Bu konuda Eltis (1990:201) “ithalatın nüfuz etmesi ile ortaya çıkan işsizliğin...Steuart'ın analizinde önemli bir toplumsal sorun...” olduğunu belirterek Steuart ile paralel bir görüş ortaya koyar.

²⁰ Steuart'ın makinelere bakışı konusundaki iddialarımızdan farklı bir yaklaşım olarak Skinner (2006:85)'e bakılabilir. Skinner'e göre Steuart, iktisadi büyümenin sınırsız olduğuna inanır ona bu inancı aşıl原因 faktör ise “makine”lerdir.

Steuart'ın değerlendirmelerinde işsizlik önemli bir sorundur. Steuart, makinelerin yarattığı işsizlik dışında, ticaretin serbest bırakılması sonucu meydana gelebilecek bir işsizlik olasılığında daha bahseder. Steuart'a göre ticaretin serbest bırakılması durumunda yabancı imalatçılar, yerli üretimi ele geçirirler ve bu bağlamda imalatta çalışan serbest çalışanlar (ülke nüfusunun yarısı) işsizlikle karşı karşıya kalırlar. Steuart, bunun olmaması için, dış ticaretin serbest bırakılmamasını ve denetlenmesini bir çözüm olarak sunar.

Teknolojiden kaynaklanan işsizlik konusunda Steuart teknolojik gelişmeyi durdurmak ya da denetlemek gibi çözümlerden bahsetmez. Aksine böylesi argümanları eleştirdiğini yukarıda 19. sayfada Montesqueu'a ilişkin sözlerinde görmek mümkündür. Steuart'ın değerlendirmelerinde teknolojik gelişmeden kaynaklanan işsizlik büyük bir problem değilken, serbest ticaretten kaynaklanan işsizlik büyük bir problemdir. Bu durum ancak ticaretteki serbestliğin kaldırılması ile çözülebilir. Buradan hareketle iktisadi gelişmeye yol açan makinelerin yarattığı işsizliğin, Steuart'a göre, iktisadi gelişmeye katkısı olmayan ticaretin yarattığı işsizlikten daha az toplumsal soruna yol açtığı söylenebilir. Steuart'ın ticaret düzenlemelerini savunması da bu bağlamda anlaşılabilir.

4. KAPİTALİZMİN ELEŞTİRİSİ VE SAVUNUSU KISKACINDA, SERBESTLİK VE MÜDAHALE TARTIŞMASINDA JAMES STEUART

Steuart modern sistem olarak adlandırdığı kapitalizm incelemesinde, objektif ilkeler üretmek arzusundadır. Bunu gerçekleştirmek için sistemi bir yandan eleştirirken diğer yandan savunur. Steuart'ın görüşlerine bir bütün olarak bakıldığında sistemi savunduğu noktalarda eleştirdiği ve eleştirdiği noktalarda ise savunduğu gibi paradoksal bir durumla karşılaşılabilir. Bu durum, hem onun görüşlerinin anlaşılmasını güçleştirmesi, hem de görüşlerinde içsel tutarsızlık yaratması nedeniyle literatürde Steuart'ın hak ettiği değeri²¹ almasını

²¹ "Steuart'ın katkısını...çürütme eğilimi bugünkü zamanlara kadar istisnasız devam eder." (Stettner, 1945:453). Stettner 1945'de bunları söylemiş. Steuart'ı merkantilist düşünürlerden birisi olarak geçiştiren tüm yazarları Stettner'den hareketle, onun katkısını çürütme eğiliminin bir devamı olarak kabul etmek ve bu bağlamda söz konusu eğilimin gerçekten günümüze kadar devam ettiğini iddia etmek mümkündür. Perelman (1983:454) söz konusu eğilimi farklı bir bağlamda değerlendirir: "...James Steuart ilkel birikim sorununu açık bir şekilde ele alınca, son merkantilist karanlık mevkiine küme düşürülerek cezalandırılmıştır."

engeller. Ancak Steuart'ın kapitalizmin işleyişi konusundaki görüşlerinde büyük bir içsel tutarsızlık olduğu kolaylıkla söylenemez. Steuart, kapitalizmin işleyişine herhangi bir müdahale yapılmadığında, pürüzlerin ve tıkanıklıkların ortaya çıkacağını düşünür. Bu yüzden daha iyi bir sonuç elde edebilmek için, yani kamusal fayda adına, müdahalenin elzem olduğu kanısındadır. Bu konuda Urquhart'ın ve Augier ve Théré'in Steuart'ın piyasaya, kendi başına bırakılacak kadar güvenmediği şeklindeki görüşlerinde haklılık payı olmadığı söylenemez. Bu noktada sözü, söz konusu yazarlara bırakmak hoş olur: "18. yy yazarlarının çoğunda olduğu gibi Steuart'a göre piyasa belirli bir derecede düzenlidir ama kendi başına bırakılamaz." (Urquhart, 1999:127). "Steuart piyasanın kendisini düzenleme yeteneklerine pek fazla güvenmez." (Augier ve Théré, 1999:155). Kısacası gerek Urquhart'a gerekse Augier ve Théré'e göre Steuart piyasanın kendi başına dengeye geleceğine inanmaz. Meek bu konuda söz konusu yazarlardan daha açık ve keskin bir üslup kullanır: "...sistemin genel eğilimi, denge durumundan uzaklaşmaya yöneliktir." Meek (1958:298). Bunlara ilave olarak Steuart'ın iktisadi işleyişte tıkanıklıklar olup olmadığı konusunda mütereddid kaldığında ikircikli bir tutum takındığını; ancak sistemin tıkanıklıklar yaratacağından emin olduğunda ise müdahale edilmesi gerektiğini savunduğu iddia edilebilir.

Steuart'ın müdahaleye ilişkin görüşleri, iktisadi gelişmeye ilişkin yaklaşımından doğar. Bu bağlamda ikinci bölümde ele alınan iktisadi gelişme konusundaki görüşleri, Steuart'ın müdahale konusundaki değerlendirmelerinin anlaşılabilmesi için mihenk taşı işlevi görür. Steuart'ın değerlendirmelerinde iktisadi gelişme sürecinde kölelik, çalışkanlık ve yardımseverlik tarihsel olarak üç farklı sisteme karşılık gelir. İktisadi gelişme sürecini üretimdeki artıştan ziyade çalışmanın artması anlamında ele alan Steuart için; kölelik ve çalışkanlık sistemleri, yardımseverlik sistemine tercih edilir. Yardımseverlik sisteminde insanlar çalışmak yerine dilenmeyi tercih ederler ve bu durumda iktisadi gelişme durur. Kölelik sisteminde ise çalışkanlık ve dolayısıyla gelişme mümkün olsa da, çalışkanlık sistemi ile kıyaslandığında kölelik sistemi, hem özgürlük olmaması, hem de çalışkanlığın görece az olması nedeniyle zayıf bir sistem olarak değerlendirilir. Steuart, çalışkanlığa ve buna bağlı olarak verimlilikteki artışlara büyük önem verdiği için, köleliği eleştirmiş ve bu bağlamda yeni sistemi yüceltmıştır. Steuart'ın aşağıdaki ifadeleri Smith'in işbölümü ve uzmanlaşma görüşleri ile büyük paralellik gösterir. "Bütün gün

boyunca bir adam işe koşulduğunda...yöntemi geliştirme yolları aramaz. Parça başına kiralandığında hamaratlığını arttırmak için binlerce yol bulur. Köle ile özgür adam arasındaki fark budur” (Steuart, 1992:193)

Steuart’a göre üretim ve verimliliğin artması sadece makineleşmeye bağlı değildir. Üretim ve verimlilik, çalışma düzenindeki farklılıklardan da doğrudan etkilenir. Dolayısıyla kölelik sisteminden farklı olarak yeni sistemde, özgür insanlar yaptıkları işte verimliliklerini arttıracak yöntemler geliştirerek üretimde büyük bir artışa yol açabilirler. Steuart’ın bu değerlendirmeleri sanki daha iyi ve daha verimli yollar arayan insanların, teknolojinin gelişmesine katkı yaparak sürekli gelişmeye sebep oldukları şeklinde düşünülmesine yol açar. Steuart’ın böyle bir görüşe sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Onun, yeni sistemin öncekilerden nasıl ya da ne kadar üstün olduğunu açıklamaya yönelik bir analiz ortaya koymadığı ise açıktır. Steuart, sistemin işleyişinde pürüzler olduğunu düşünür. Onun amacı kendi sözleri ile: “modern sistemin eski olana göre ne kadar tercih edileceğini açığa çıkarmak...değil. Ben bu yeni ekonomi planının insanlık için en yararlı olacak şekilde devlet adamının koşulları nasıl dönüştüreceğini araştırıyorum.” (Steuart,1992:69). Steuart’ın bu sözlerinden hareketle, devlet adamının, her konuda pürüzleri ortadan kaldırmaya muktedir bir güç, her şeyi düzenleyen bir “büyük akıl” olmaktan ziyade, koşulları olgunlaştıran bir yardımcı kuvvet olduğu düşünülebilir. Tortajada (1999:235)’ya göre Steuart’ın devlet adamının işlevine ilişkin görüşleri yukarıdaki değerlendirmeyi destekler niteliktedir: “Devletin varlığı ticari ilişkilerin iktisadi ve toplumsal uyumunu sağlamak için gereklidir. Devlet planlama yapmaz, fiyatları ya da mübadele yapılan fiyatları belirlemez; ne planlama başkanıdır ne de mezatçıdır. Devlet rekabetin varlığını sağlayarak, piyasanın faaliyetini güvence altına alır.” Ancak Tortajada, Steuart’ın devlet adamına biçtiği önemi biraz hafifletmiş gibidir. Steuart devlet adamının omuzlarına sadece rekabetin varlığını sağlayarak piyasa sisteminin işleyişini kolaylaştırmak görevini yüklememiştir. Bunun yanı sıra devlet adamı sistemin işleyişindeki tikanlıkları açmakla görevlendirilmiş bir iktidar ögesidir. Kişisel çıkar peşindeki hareketin kamusal çıkarı sağlamasını mümkün kılan bir güç olarak devlet adamı, pürüzleri tespit etmek ve törpülemek gibi ikili bir işleve sahiptir. Bu noktada Steuart’ın devlet adamına ilişkin görüşlerini ayrıntılı incelemek yararlı olur.

Steuart'ın değerlendirmelerinde devlet adamı, iktisadi sistemin işleyişinde her türlü pürüzü, tıkanıklığı açacak ve kamusal yararı gözetecek, akıllı, zeki üstün bir yönetici tipleridir. Steuart, (1992:277)'a göre "...devletteki zengin insanlar doğal olarak kamusal çıkar ilkesi ile hareket etme"diklerinden "devlet adamı kamusal yararların eşit bölüşümünü...tarafsız bir elle yap"mak (Steuart 1992b:47) zorundadır. Steuart, kişisel çıkar ile kamusal çıkar arasında bir uzlaşmazlık olduğunu düşünür.²² Bu uzlaşmazlığın ise, sadece insanların kamusal yarara yönelik eylemlerinin, kendi çıkarlarına yönelik olduğuna ikna edildiklerinde çözülebileceğine inanır. Steuart'ın bu konudaki görüşlerinin anlaşılabilmesi için uzunca bir alıntı yararlı olur:

"devlet adamı için bir toplumu yönetmenin ve herkesin bir plan çerçevesinde kendini idame ettirmesini sağlamanın en iyi yolu toplumdaki her bir bireyin kendi çıkarıyla mümkün olduğu kadar tutarlı bir yönetim sisteminin oluşturulmasıdır. Bu yönetim sisteminde devlet adamı insanların kendi çıkarlarından ziyade saf kamunun çıkarını gözetmesini sağlayabilmeli ancak, bu durumu hiçbir zaman kendine yontmamalıdır." (Steuart, 1992:163)

Steuart insanların kamusal çıkarı kendi çıkarlarının üstünde tutmasını (özellikle iktisadi işlerde) istemez. Bireylerin kişisel çıkar yerine kamusal çıkarı düşünerek hareket etmesinin, kamusal olarak yararlı sonuçları olmayacağına inanır. Steuart'ın kullandığı örnekten hareketle, tüm tüccarlar, kamusal yarar adına, hiç kar almaksızın satış yaptıkları takdirde kamusal fayda elde edilebilir mi sorusu sorulabilir. Steuart'a göre, insanlar kendilerinden yardım isteyen herkesi beslerlerse çalışkanlık ortadan kalkar, bu yüzden de Steuart, toplumsal refaha ilişkin konuların bireylere değil, devlet adamlarına bırakılması gerektiği düşüncesini savunur. Kişisel çıkar peşindeki bireylerin eylemlerinin toplum için yararlı sonuçlar doğurmasının, ancak devlet adamının iyi yönetimi ile mümkün olacağını düşünen Steuart'ın çok alıntılanan aşağıdaki örneği birey-devlet ilişkisini gözler önüne serer:

"Avrupa'nın ticarete bulunan devletleri gemi donanmasını temsil ederler. Her birisi belirli bir limana en önce ulaşmak için gayret ediyor. Her birinin devlet

²² Albertone (1999:41)'ye göre "Steuart kamusal çıkarla, özel çıkar arasında nesnel uyumun varlığını inkar eder."

adamı kaptanıdır. Hepsinin arkasından aynı rüzgar eser ve bu rüzgar her tüketiciye en ucuz ve en iyi pazarları arattıran kişisel çıkar ilkesidir...Her bir ülkenin doğal avantajı her birinin gemisinin sağlamlık derecesi ile ölçülür. En büyük maharetle gemiyi kullanan ve rakiplerini rüzgar altı edebilen kaptan, ceteris paribus şüphesiz hedefe onlardan daha önce ulaşır ve avantaj sağlar.” (Steuart, 1992: 233-34)

5. SONUÇ

Kapitalizmi diğer üretim tarzlarından ayırt etmek için; emeğin üretim araçlarına sahip olmaması ve metalaşması, mübadele değeri için üretim ve üretimin devamlılığı için artığın üreticiden doğrudan çekilip alınması konuları, temel unsurlar olarak piyasa ilkesi adı altında yukarıda değerlendirildi. Üretimin geçimlik doğasından çıkıp, çalışanların üretim araçlarından yoksun kalması ve bölüşümün bütünüyle piyasada belirlenmesi süreci, insanın metalaşmasına ve tüm insani davranışların da iktisadi davranışa indirgenmesine sebep olmakta, bu ise özellikle toplumsal ilişkileri değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Steuart bu süreci değerlendirirken toplumsal ilişkilerdeki bu dönüşüme eleştirel bir pencereden bakar ve iktisadi gelişmenin insanlığın yararına olduğunu düşünür. Bu bağlamda Steuart sistemin devamını arzular ancak yarattığı olumsuzlukları da ortadan kaldıracak bir üst yapı kurumuna, bir devlet adamına ihtiyaç duyar. Steuart kameralizmle etkileşim halinde olan ve ekonomi politikası bilimsel bir temelde değerlendirmeye çalışan önemli bir düşünür olarak değerlendirildiğinde, onun devlet adamına ilişkin görüşleri daha anlaşılır olur. Steuart politik ekonominin ilkelerini, ülkeyi yöneten monarklara uygulayacakları politikalarda yol göstermek için açığa çıkartmaya çalışır. Bu bağlamda “Politik Ekonominin İlkeleri” gemiyi idare eden kaptanın “rakiplerini rüzgar altı edebil”mesi için onlara yol gösterecek bir kılavuz belki de bir pusula olarak kabul edilebilir. Ancak gemilerin yelken açtığı denizlerin sakin ve suların dingin olmasından ziyade, denizler fırtınalı ve sular dalgalıdır. Kapitalizm ve ulus devletler bu dalgalı denizlerde doğmuşlardır. Yeni doğmuş ulus devletlerin bu dalgalı sularda varlığını devam ettirebilmeleri için her türlü hava koşulunda gemiyi yüzdürebilecek, gerekli önlemleri alabilecek, müdahaleleri yapabilecek devlet adamlarına ihtiyaçları vardır. Steuart’ın düşüncesinde fırtınalı sularda gelen dalgalara karşı gemiyi suyun akışına bırakmak iyi bir politika değildir. Steuart her bir dalga için kaptanın ne

yapması gerektiğini açıklayarak, ulus devlet(ler)in varlıklarını devam ettirme rotalarını çizer. Ancak azgın dalgalarla baş etmek kolay bir iş değildir. Kaptanlık görevi bahşedilen devlet adamının böylesi sularda gemiyi yürütebilmesi için adeta tanrısal bir güce gereksinimi vardır. Steuart devlet adamını Urquhart'ın deyişiyle “ütopyacı süperman” güçleri ile donatmıştır. Urquhart (1996:394)'ın sözleri ile “çok işlevli” olan devlet adamı adeta insan üstü, ilahi güçlere sahip olmalıdır. Tıkanıkları açmakla görevlendirilen devlet adamının böylesi güçlerle donatılmasından hareketle Steuart'a göre kapitalist sistemin işleyişindeki bozuklukların çözümünün kolay olmadığı söylenebilir. Devlet adamına biçilen rolün niceliği ve niteliğine bakıldığında, sistemin işleyişinde ortaya çıkan problemlerin önemli olduğu ve buradan hareketle de Steuart'ın sistemin işleyişine ilişkin düşüncesindeki eleştirelliğin daha ağır bastığı iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

- Albertone, M. (1999), “The Difficult Reception of James Steuart in at the End of the Eighteenth Century in France”, *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 41-56
- Augier, L. There, C. (1999), “James Steuart's approach to stability of prices and economic policy: the example of grain prices”, in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 151-168
- Barkai, H. (1986) “Ricardo's Volte-Face on Machinery” *Journal of Political Economy*, 94:3, s. 595-613
- Baechler, J. (1994), *Kapitalizmin Kökenleri*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitapevi.
- Caboret, D. (1999), “The market economy and social classes in James Steuart and G.W.F. Hegel”, ”, in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 57-75
- Davis, J. B. (1989) “Distribution in Ricardo's Machinery Chapter”, *History of Political Economy*, 21:3, s. 457-480
- Doujon, R. (1994), “Steuart's Position on Economic Progress”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, p. 495-518
- Ege, R. (1999), “The new interpretation of Steuart by Paul Chamley”, in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London. p. 84-101

- Eltis, W. (1990), "Sir James Steuart's Corporate State", in *The Scottish Contribution to Modern Economic Thought*, (ed. D. Mair) Aberdeen University Press, Aberdeen, p. 197-219
- Eltis, W. (1999) "*Steuart on monetary reform and economic development: his advice for the restoration of the Indian economy*", in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London. p. 201-217
- Finley M. I. (1985), *The Ancient Economy*, Los Angeles: University of California Pres, 1973
- Finley, M. I. (2003), *Antik ve Modern Demokrasi*, (Çev. D. Türker), Ankara: Ayraç yayınevi,
- Garrett, A. "Anthropology: the 'Original' of Human Nature", *Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*, (ed. A. Broadie) Cambridge University Press, New York, p. 79-93
- Gislain, J. (1999), "**James Steuart: economy and population**" in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 169-185
- Hahnel, R. (2005), *Economic Justice and Democracy*, New York, Routledge.
- Heilbroner, R. L. (1968) *The Worldly Philosophers*, Washington Press, New York.
- Kobayashi, N., (1999), On the method of Sir James Steuart's Principles of Political Economy, in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 102-120
- Love, J. (1991), *Antiquity and Capitalism*, Routledge, London.
- Marx, K. (2011), *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, (Çev. Mehmet Selik ve N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Meek, R.L. (1958) "The Economics of Control Prefigured by Sir James Steuart", *Science and Society* 22(4), p. 289-305
- Perelman, M. (1983), "Classical Political Economy and Primitive Accumulation: the case of Smith and Steuart", *History of Political Economy*, p. 451-494
- Pirenne, H. (2000), *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim.
- Pucci, G. (1983), "Pottery and Trade in the Roman Period." (eds.P. Garnsey, K. Hopkins, R. Whittaker), *Trade in the Ancient Economy*, Los Angeles: University of California Pres, p. 105-117

- Redman, D. (1996) "Sir James Steuart's Statesman Revisited in Light of the Continental Influence", *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 43, p. 48-70
- Roberts, P. C. (1971), "Marx Classification of Economic Systems and the Soviet Economy", *Soviet Studies*, XXIII, p. 96-102
- Rostovtseff, M. (1930), "The Decay of Ancient World and Its Economic Explanations", *The Economic History Review*, Vol II, No:2.
- Urquhart, R. (1999), "Steuart's Method: Aristotelian Political Economy", in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 121-136
- Urquhart, R. (1996), "The Trade Wind, the Statesman and the System of Commerce: Sir James Steuart's Vision of Political Economy" *The European Journal of the History of Economic Thought*, 3: (3) p. 379-410
- Üşür, İ. (2005), "Dünya'da Kapitalizmin Tarihsel Değişimi ve Özelleştirme Politikaları", *20. Yılında Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyum*, Ankara, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, s. 43-50
- Saad-Filho, A. (2003), *A. Anti-capitalism: a Marxist introduction*, London, Pluto.
- Sen, S. R. (1957) *The Economics of Sir James Steuart*, Bell & Sons Ltd. London.
- Skinner, A. (2003), "Economic Theory", *Cambridge Companion to the Scottish Enlightenment*, (ed. A. Broadie) Cambridge University Press, New York, p.178-204
- Skinner, A. (2006), "Sir James Steuart, *Principles of Political Oeconomy*", in *A History of Scottish Economic Thought*, (ed. A. Dow and S. Dow), Routledge, London, p. 71-101
- Stettner, W. F. (1945) "Sir James Steuart on the Public Debt", *The Quarterly Journal of Economics*, 59, (3) p. 451-476
- Steuart, J. (1992), *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*, Vol I, Routledge/Thoemmes Press, London. (1770)
- Steuart, S. (1992b), *An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*, Vol II, Routledge/Thoemmes Press, London. (1770)
- Temin, P. (2001), "A Market Economy in the Early Roman Empire" *MIT Dept. of Economics Working Paper* No. 01-08. 1-33 <http://ssrn.com/abstract=260995>
- Tortajada, R. (1999) "Rate of Interest, Profit and Prices in the Economics of James Steuart" in *The Economics of James Steuart*, (ed. R. Tortajada), Routledge, London, p. 235-252

Walker, D. ve Gray, D. (2007), *Historical Dictionary of Marxism*, Scarecrow Press, Toronto.

Wallerstein, I. (2003), *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*, London: Verso.

Weber, M. *The Agrarian Sociology of Ancient Civilization*, London: New Left Books, 1976

Wood, E. M. (2003), *Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), Ank, Epos Yayınları.

Yeo, C. A. (1952), "The Development of the Roman Plantation and Marketing of Farm Products", *Finanz-Archiv*, XIII p. 321-342